

ОДЕСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ

СКОРОБАГАТЬКО АНДРІЙ ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 347. 464-057. 4

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ
ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАУКОВИХ ПРАЦІВНИКІВ**

Спеціальність 12.00.05 -трудове право;
право соціального забезпечення

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Одеса - 2004

Дисертацією є рукопис

Робота виконана в Інституті держави і права ім. В.М. Корецького НАН України.

Науковий керівник доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
ХУТОРЯН Наталія Миколаївна,
Інститут держави і права ім. В.М. Корецького
НАН України, провідний науковий співробітник

Офіційні опоненти: доктор юридичних наук, професор
ПИЛИПЕНКО Пилип Данилович,
Львівський національний університет імені Івана
Франка, завідувач кафедри трудового, аграрного
та екологічного права

кандидат юридичних наук, доцент
ЖЕРНАКОВ Володимир Володимирович,
Національна юридична академія імені Ярослава
Мудрого, завідувач кафедри трудового права

Провідна установа Східноукраїнський національний університет
ім. В. Даля, кафедра правознавства,
м. Луганськ

Захист відбудеться 13.05.2005 року о 14 годині на засіданні
спеціалізованої вченої ради Д 41.086.03 Одеської національної
юридичної академії за адресою: м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Одеської національної
юридичної академії за адресою: 65009, м. Одеса, вул. Піонерська, 2.

Автореферат розісланий 11.04.2005 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Музиченко П.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Обрання теми наукового дослідження обумовлене тим, що одним із пріоритетних напрямків державної політики є розвиток науки як визначального джерела економічного зростання і невід'ємної складової національної культури і освіти. Розвиток науки неможливий без створення належних умов реалізації наукового потенціалу наукових кадрів. Це вимагає насамперед належного правового забезпечення трудових та пенсійних прав наукових працівників, що дозволить не тільки підвищити рівень та ефективність науково-дослідних розробок, а й сприятиме стабільності трудових відносин у сфері науки та дасть змогу припинити інтенсивну плінність високоінтелектуальних наукових кадрів у зарубіжні країни. Проте чинне законодавство, яке регулює зазначені питання, в тому числі і Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність”, далеке від досконалості, багато питань у сфері пенсійного забезпечення працівників науки взагалі лишилися поза межами правового регулювання. У зв'язку з цим виникає необхідність дослідження проблем правового регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників.

Тема пенсійного забезпечення наукових працівників ще не була предметом дисертаційних чи монографічних розробок.

Все вищезазначене свідчить про актуальність та необхідність проведення подальших наукових досліджень з проблем пенсійного забезпечення наукових працівників.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з плановою темою науково-дослідної роботи відділу проблем цивільного, трудового і підприємницького права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України “Правове регулювання трудових відносин та пенсійного забезпечення наукових і науково-педагогічних працівників” (2002-2004 рр., державний реєстраційний номер РК № 0102U007077).

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є удосконалення правового регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників, а також розробка механізму реалізації правових норм, які передбачають гарантії пенсійного забезпечення наукових кадрів.

Для досягнення поставленої мети в дисертації поставлені такі основні завдання:

- 1) визначити етапи та дослідити особливості розвитку законодавства про пенсійне забезпечення наукових кадрів;
- 2) здійснити аналіз правового регулювання пенсійного забезпечення наукових кадрів у міжнародно-правових актах та зарубіжному

законодавстві для врахування міжнародних стандартів, а також передового зарубіжного досвіду в законодавстві України, яке регулює пенсійне забезпечення наукових працівників;

3) дослідити особливості правовідносин з пенсійного забезпечення наукових працівників;

4) дослідити особливості правового регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників (зокрема, особливості обчислення пенсійного (страхового) стажу, врахування видів заробітку, що включаються до наукової пенсії, та ін.) та виявити прогалини в чинному законодавстві з цього питання;

5) розробити пропозиції щодо удосконалення категорійного апарату з пенсійного забезпечення наукових кадрів;

6) сформулювати пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, яке регулює пенсійні відносини наукових працівників, та практики його застосування.

Об'єктом дослідження є пенсійні правовідносини наукових працівників.

Предметом дисертаційного дослідження є проблеми правового регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників.

Методи дисертаційного дослідження. У процесі дослідження були використані загальнонаукові та спеціальні методи пізнання правових явищ: діалектичний метод, формально-логічний, історичний, нормативно-порівняльний, системно-структурний та ін.

Діалектичний метод дозволив розглянути поставлені автором проблеми пенсійного забезпечення наукових працівників у їх розвитку та взаємозв'язку. Застосування історичного методу в дисертаційному дослідженні дозволило показати розвиток законодавства про пенсійне забезпечення наукових працівників. Формально-логічний метод сприяв виявленню суперечливості у понятійному апараті пенсійного забезпечення наукових кадрів та допоміг сформулювати висновки і рекомендації, які ґрунтуються на таких принципах логіки, як визначеність, послідовність і несуперечливість суджень. Метод аналізу та синтезу використовувався при дослідженні питань підстав та умов пенсійного забезпечення працівників науки та інших; абстрагування та узагальнення - у процесі розробки дефініцій правових понять та категорій, зокрема, “науковий працівник”, “пенсійні правовідносини”, “науковий страховий стаж”, “наукова пенсія”; формально-юридичний - при формулюванні нових правових норм і удосконаленні вже існуючих тощо.

У дисертації використаний також метод нормативно-порівняльного аналізу як внутрішнього пенсійного законодавства України, так і міжнародно-правових норм, що регулюють питання пенсійного

забезпечення наукових працівників. Це дозволило автору всебічно і критично оцінити законодавство щодо пенсійного забезпечення працівників науки та запропонувати пропозиції щодо його удосконалення.

Основні положення і висновки дисертації ґрунтуються на аналізові чинного пенсійного законодавства, практики його застосування, досягнень загальної теорії права, права соціального забезпечення, цивільного права, інших галузей юридичної науки України та зарубіжних країн.

Теоретичну базу дослідження становлять праці таких вчених України, як: В.М. Андріїв, Я.І. Безугла, Н.Б. Болотіна, Т.З. Герасимів, І.О. Гуменюк, С.М. Сивак, І.М. Сирота, Б.І. Статків, Б.С. Стичинський та ін.

У роботі були використані також праці вчених колишнього СРСР та зарубіжних країн: С.С. Алексєєва, В.С. Андрєєва, Є.І. Астрахана, В.А. Ачаркана, Н.Н. Бодерської, І.В. Гущина, А.Н. Єгорова, О.Д. Зайкина, М.Л. Захарова, Р.І. Іванової, А.Є. Козлова, А.С. Краснопольського, С.В. Крюкова, Д.А. Ніконова, В.О. Рассудовського, В.Б. Севастянової, А.В. Стремоухова, Г.В. Сулейманової, В.О. Тарасової, Є.Г. Тучкової, Я.М. Фогеля та ін.

Нормативною базою дисертаційного дослідження є Конституція України, конвенції та рекомендації Міжнародної Організації Праці, законодавство України та законодавство зарубіжних країн.

Наукова новизна одержаних результатів. Дисертація є першим комплексним науковим дослідженням пенсійного забезпечення працівників науки, в якому вирішено ряд теоретичних проблем та запропоновані пропозиції щодо удосконалення правового врегулювання пенсійного забезпечення наукових кадрів.

Автором одержано такі результати, що становлять наукову новизну:

1. Вперше надано класифікацію етапів розвитку законодавства з пенсійного забезпечення наукових працівників та проаналізовано і визначено особливості кожного з цих етапів.

У розвитку законодавства про пенсійне забезпечення працівників науки можна виділити наступні етапи:

1 етап — 1925 - 1949 роки — становлення та удосконалення законодавства про пенсійне забезпечення наукових кадрів;

2-й етап — 1949 - 1986 роки — подальший розвиток пенсійного забезпечення наукових працівників;

3-й етап — 1986 - 1990 роки — правове регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників у роки перебудови;

4-й етап — 1991 рік і донині — правове регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників у роки незалежності України.

2. Новим є висновок про те, що законодавство про пенсійне

забезпечення наукових кадрів, порівняно із загальним законодавством про пенсійне забезпечення, характеризувалось тим, що встановлювало на кожному з розглянутих етапів такі особливості: наявність чи відсутність (наприклад, при призначенні пенсії внаслідок трудового каліцтва чи професійного захворювання) умови про необхідність спеціального стажу; встановлення чи невстановлення обмеження заробітку, з якого обраховується пенсія науковому працівникові; встановлення обмеження чи відсутність обмеження щодо розміру пенсії, яка нараховується науковому працівникові; встановлення обмеження чи відсутність обмеження виплати наукової пенсії працюючим науковим працівникам.

3. Вперше зроблено висновок про те, що на наукових працівників поширюються загальні міжнародно-правові норми щодо соціального, включаючи пенсійне, забезпечення. У зв'язку з цим, для уникнення різночитання та суперечностей на практиці, пропонується доповнити ст.24 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” частиною 25 такого змісту: “На наукових працівників поширюються міжнародні договори з пенсійного забезпечення, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Якщо міжнародним договором України, згода на обов'язковість якого надана Верховною Радою України, встановлено інші норми, ніж ті, що передбачені Законом України “Про наукову і науково-технічну діяльність”, то застосовуються норми міжнародного договору”.

4. Вперше обґрунтовано пропозицію щодо удосконалення Угоди “Про гарантії прав громадян держав — учасниць співдружності незалежних держав у галузі пенсійного забезпечення”. У ст. 5 Угоди доцільно передбачити перерахування страхових внесків, відрахованих за період трудової діяльності працівників країн СНД, які працювали за межами своєї країни, до пенсійного фонду тієї країни, де їм призначена пенсія і де вони її отримують.

5. Вперше обґрунтовано висновок про встановлення у ст. 7 Угоди “Про гарантії прав громадян держав — учасниць співдружності незалежних держав у галузі пенсійного забезпечення” умов та порядку пенсійного забезпечення, якщо той чи інший вид пенсії не передбачений законодавством держави за новим місцем проживання пенсіонера. У зв'язку з цим ч. 2 ст. 7 Угоди “Про гарантії прав громадян держав — учасниць співдружності незалежних держав у галузі пенсійного забезпечення” доцільно викласти у такій редакції: “Якщо той чи інший вид пенсії не передбачений законодавством держави за новим місцем проживання пенсіонера, пенсіонер продовжує отримувати свій вид пенсії за рахунок коштів держави, в якій він набув право на цей вид пенсії”.

6. Вперше дано визначення наукової пенсії. Наукова пенсія - це пільгова щомісячна грошова виплата, яку отримує науковий або науково-педагогічний працівник при наявності спеціального стажу у разі досягнення

ним передбаченого Законом пенсійного віку, чи визнання його інвалідом, або отримують члени його сім'ї у випадку втрати годувальника, яка здійснюється з різних джерел фінансування.

7. Новим є висновок про те, що пенсія науковим працівникам за своїми підставами надання не підлягає для віднесення її до пенсії за вислугу років, незважаючи на те, що надання такої пенсії і вимагає наявності спеціального стажу наукової (науково-педагогічної) роботи.

8. Зроблено висновок, що за характером суспільно-корисної діяльності, у зв'язку з якою здійснюється пенсійне забезпечення громадян, наукові пенсії займають особливе місце в системі інших видів пенсій і їх можна віднести до пільгових пенсій.

9. Новою є пропозиція у Законі України “Про наукову і науково-технічну діяльність” замінити по тексту слова “стаж роботи” на “страховий стаж” і відповідно “стаж наукової роботи” на “страховий науковий стаж”.

10. Вперше внесено пропозицію про зміну ч. 21 ст. 24 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” і викласти її у такій редакції: Науковим (науково-педагогічним) працівникам, які стали інвалідами I, II, III груп внаслідок загального захворювання до чи під час перебування на посаді наукового (науково-педагогічного) працівника, призначається пенсія по інвалідності у розмірі пенсії наукового (науково-педагогічного) працівника незалежно від віку.

11. Уточнено визначення наукового працівника, у зв'язку з чим вперше запропоновано викласти абзац 9 ст. 1 Закону у такій редакції: “Науковим працівником є вчений, який відповідно до трудового договору (контракту) професійно займається науковою, науково-технічною, науково-організаційною або науково-педагогічною діяльністю та має відповідну кваліфікацію незалежно від наявності наукового ступеня або вченого звання, підтверджену результатами атестації”.

12. Вперше пропонується уточнити поняття науково-педагогічного працівника, у зв'язку з чим викласти абзац 10 ст. 1 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” у такій редакції: “Науково-педагогічним працівником є вчений, який на підставі трудового договору (контракту) займається професійно педагогічною та науковою або науково-технічною діяльністю у вищих навчальних закладах та закладах післядипломної освіти III-IV рівнів акредитації”.

13. Новим є висновок, що існування переліків посад наукових та науково-педагогічних працівників, в одному випадку - визначених Законом, в іншому - визначених Кабінетом Міністрів України, не буде сприяти однозначному розумінню та застосуванню їх на практиці при призначенні наукової пенсії. У зв'язку з викладеним доцільно встановити норму, згідно

з якою перелік посад наукових та науково-педагогічних працівників, перебування на яких дає право на призначення наукової пенсії, визначається виключно законами України.

14. Вперше вноситься пропозиція останній абзац ст. 223 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” викласти у такій редакції: “час навчання в докторантурі, а також час навчання в аспірантурі, ад'юнктурі з очною та заочною формами навчання, час підготовки дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук в якості здобувана, але не більше 4 років; час навчання в аспірантурі, ад'юнктурі з очною та заочною формами навчання, час підготовки дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата наук в якості здобувана зараховується за умови наявності наукового ступеня”.

15. Обґрунтована доцільність включення часу служби у Збройних Силах України до стажу наукової роботи. У зв'язку з цим ст. 223 Закону необхідно доповнити ще одним абзацем, який викласти у такій редакції “час служби у Збройних Силах України”.

16. Вноситься пропозиція, згідно з якою різниця між сумою призначення пенсії за Законом “Про наукову і науково-технічну діяльність” та сумою пенсії, обчисленою відповідно до інших законодавчих актів, на яку має право дана особа, повинна фінансуватися за рахунок коштів Пенсійного фонду для всіх працівників, які мають право на наукову пенсію, незалежно від організаційно-правової форми та форми власності юридичної особи.

17. Вперше зроблено висновок, що справляння збору на обов'язкове соціальне страхування не повинне обмежуватися граничною сумою заробітку. Граничну суму заробітку можна було б встановити лише для введення обмеження збору за прогресивною ставкою, тарифом.

18. Вперше вноситься пропозиція доповнити ст. 223 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” ч. 2 такого змісту: До стажу наукової роботи, який дає право на наукову пенсію, зараховується стаж наукової роботи за період відрядження за кордон.

19. Обґрунтовується доцільність закріплення в Законі України “Про наукову і науково-технічну діяльність” норми, згідно з якою науковим чи науково-педагогічним працівникам, які виконують науково-дослідну чи науково-педагогічну роботу на умовах трудового договору і одночасно виконують на основній роботі чи поза її межами науково-дослідну роботу на умовах цивільно-правового договору, оплата праці за науково-дослідну роботу на умовах цивільно-правового договору зараховується при визначенні середньомісячного заробітку для призначення наукової пенсії за умови сплати пенсійного внеску (збору) у розмірах, передбачених для наукових працівників, які працюють за трудовим договором (контрактом).

20. Новим є висновок, що допомога при виході на пенсію повинна включатися до суми заробітку, з якого обчислюється середня заробітна плата для нарахування пенсії науковому працівникові.

Практичне значення одержаних результатів. Результати дослідження матимуть важливе теоретичне і практичне значення для забезпечення правових гарантій здійснення науковими працівниками свого права на соціальне забезпечення.

Результати дисертаційного дослідження можуть бути використані у подальших наукових дослідженнях проблем пенсійного забезпечення, в тому числі і пенсійного забезпечення наукових кадрів.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції автора можуть бути використані у правотворчості:

- при удосконаленні Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” та інших законодавчих і підзаконних актів України, призначених регулювати питання пенсійного забезпечення. Обґрунтовані в дисертації рекомендації сприятимуть більш ефективному застосуванню на практиці норм чинного законодавства, що регулює пенсійне забезпечення працівників науки.

Отримані результати можуть використовуватися в юридичних та інших навчальних закладах у процесі вивчення дисципліни “Право соціального забезпечення України”, а також при написанні підручників, науково-практичних посібників і розробці методичних рекомендацій.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційного дослідження доповідалися на науково-практичних конференціях - “Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародні стандарти і законодавство України” (м. Київ, 2003 р.), “Кодифікація трудового законодавства України: стан та перспективи” (м. Запоріжжя, 25-26 червня 2004 р.). Результати дисертаційного дослідження були апробовані також при читанні курсу лекцій “Право соціального забезпечення” в Одеському національному університеті ім. І.І. Мечникова.

Публікації. Основні положення дисертаційного дослідження знайшли своє відображення в чотирьох статтях, опублікованих у фахових виданнях, та двох тезах на наукових конференціях, опублікованих у збірниках.

Структура та обсяг дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел (121 найменування). Загальний обсяг дисертації становить 188 сторінок. Основного тексту - 174 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** автором обґрунтовується актуальність обраної теми, розкривається її сутність і стан наукової розробки, визначаються мета і завдання

дослідження, методологічна основа роботи, викладаються основні проблеми, які розглядаються в основній частині дисертаційної роботи, доводиться наукова новизна, теоретичне та практичне значення досягнутих результатів, їх апробація, наукове та практичне значення дисертаційного дослідження.

Розділ I дисертації “Історико-правовий розвиток законодавства про пенсійне забезпечення наукових працівників” складається з трьох підрозділів. У підрозділі 1.1. “Історико-правовий розвиток законодавства про пенсійне забезпечення наукових працівників у період входження України до складу СРСР (1925-1990 роки)” проводиться аналіз історичного розвитку законодавства про пенсійне забезпечення наукових працівників, виявляються його недоліки та позитивні норми, які були безпідставно відмінені, але не втратили своєї цінності і які можна було б запозичити при реформуванні пенсійного забезпечення наукових кадрів сьогодні. Автором надані характерні позитивні і негативні особливості кожного з етапів розвитку законодавства з пенсійного забезпечення працівників науки.

Перший етап (1925 - 1949 роки - етап становлення та удосконалення законодавства про пенсійне забезпечення наукових кадрів) - характеризується врегулюванням та найбільш високими гарантіями пенсійного забезпечення працівників науки. Особливості першого етапу полягали у встановленні видів пенсійного забезпечення працівників науки та членів їх сімей: по старості, за вислугу років, по інвалідності, у разі втрати годувальника; у встановленні пенсії у розмірі 100 відсотків заробітної плати за відповідною штатною посадою; в перерахунку пенсії щоразу при підвищенні тарифу; в наданні права на пенсію позаштатним науковим працівникам; у зарахуванні часу навчання в аспірантурі, служби в лавах Червоної Армії і Флоту до стажу, який дає право на наукову пенсію, поступовим розширенням у подальшому видів часу, який зараховується до стажу наукової роботи.

Даний період характеризувався і негативними рисами, а саме: поступовим обмеженням права на пенсійне забезпечення, починаючи з 1934 року, яке полягало у встановленні умови пропрацювати не менше 10 років за радянської влади для призначення пенсії за вислугу років, по старості, по інвалідності внаслідок загального захворювання, в разі втрати годувальника; обмеженням права на наукову пенсію позаштатних працівників умовою пропрацювати на штатній посаді не менше 10 років за радянської влади; обмеженням максимального розміру пенсій науковим працівникам; зміною порядку перерахунку пенсії лише через два роки роботи з дня призначення пенсії, а не в міру підвищення тарифу, як було раніше.

Для другого етапу (1949 - 1986 роки - етап подальшого розвитку пенсійного забезпечення наукових кадрів) позитивним було встановлення більш детального переліку посад і організацій, праця на яких давала право

на отримання наукової пенсії; зниження пенсійного віку для чоловіків і жінок; розширення кола осіб, які могли бути утриманцями, до яких стали відноситися також онуки, дід і бабка померлого.

Характерними негативними рисами другого етапу були: зниження рівня гарантій пенсійного забезпечення для працівників науки, що полягало у підвищенні спеціального стажу для чоловіків на 15 років, для жінок на 10 років, відміні зарахування стажу навчання в аспірантурі, відміні служби в лавах Радянської Армії, крім років Великої Вітчизняної війни, та у незарахуванні часу позаштатної роботи до наукового стажу; відміна пенсії за вислугу років; зниження віку з 18 до 16 років неповнолітніх, які мали право на пенсію по утриманню; відміна права на пенсію по утриманню дружині і батькам, що хоч і були працездатними, але були зайняті доглядом за дітьми, братами і сестрами померлого, що не дійшли 8 років; встановлення граничних розмірів заробітної плати, з якої обраховувалася пенсія, та встановлення максимальних граничних розмірів пенсії для наукових працівників; зниження розмірів пенсії по утриманню; встановлення заборони працювати на наукових посадах, передбачених Переліком після виходу на пенсію.

Третій етап (1986 - 1990 роки — правове регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників у роки перебудови) характеризується відміною будь-яких особливостей правового регулювання пенсійного забезпечення наукових кадрів і встановленням пенсійного забезпечення на загальних підставах.

Підрозділ 1.2. “Особливості розвитку законодавства про пенсійне забезпечення наукових працівників у період незалежності України” присвячений дослідженню четвертого етапу (1991 рік і донині) - пенсійне забезпечення працівників науки в період незалежності України.

Четвертий етап характеризується виділенням правового регулювання пенсійного забезпечення працівників науки із загального; встановлення наявності, крім загального стажу та пенсійного віку, спеціального трудового (наукового) стажу для призначення наукової пенсії, більш високим розміром пенсійного забезпечення, порівняно із загальним пенсійним забезпеченням працівників.

Як прогресивні слід охарактеризувати зміни до пенсійного законодавства, внесені Верховною Радою України 20 листопада 2003 року, що знайшло своє відображення у максимальному врегулюванні всіх питань пенсійного забезпечення Законом, а не підзаконними актами (зокрема, встановлення Законом переліку наукових, науково-педагогічних посад, встановлення чіткого переліку робіт, які зараховуються до наукового стажу; конкретизації порядку обчислення середньої заробітної плати наукового працівника); у поширенні дії Закону на підприємства, установи, організації недержавних форм власності.

Недоліками Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” продовжують залишатися невключення деяких видів діяльності до наукового стажу, зокрема, служби у Збройних Силах України, обмеження заробітної плати, з якої обраховується пенсія науковому працівникові, граничною сумою заробітку (доходу), з якої справляється збір на обов'язкове державне пенсійне страхування; віднесення до наукової посади посаду докторанта та інші недоліки.

У підрозділі 1.3 “Міжнародно-правове регулювання пенсійного забезпечення наукових кадрів” досліджуються багатосторонні та двосторонні угоди в галузі пенсійного забезпечення.

Аналіз багатосторонніх і двосторонніх угод з пенсійного забезпечення, в яких бере участь Україна, дозволив зробити висновок, що спеціальних міжнародно-правових актів щодо особливостей пенсійного забезпечення саме наукових кадрів не існує, але на вказану категорію працівників поширюються загальні міжнародно-правові норми щодо соціального, включаючи пенсійне, забезпечення.

У результаті цього дослідження автором зроблено ряд висновків та пропозицій, спрямованих на удосконалення як двосторонніх та багатосторонніх угод, так і самого Закону “Про наукову і науково-технічну діяльність”. Зокрема, зроблено висновок, що при встановленні наукової пенсії до стажу наукової роботи може бути зарахована робота на підприємствах, в установах, організаціях держав — країн АНД - учасниць Угоди “Про гарантії прав громадян держав — учасниць співдружності незалежних держав у галузі пенсійного забезпечення” на посадах, передбачених у Законі “Про наукову і науково-технічну діяльність”.

Автором обґрунтована доцільність передбачення у ст. 5 Угоди “Про гарантії прав громадян держав — учасниць співдружності незалежних держав у галузі пенсійного забезпечення” перерахування страхових внесків, відрахованих за період трудової діяльності працівників країн АНД, які працювали за межами своєї країни, до пенсійного фонду тієї країни, де їм призначена пенсія і де вони її отримують.

У процесі дослідження запропоновано у ст. 7 зазначеної Угоди закріпити умови та порядок пенсійного забезпечення, якщо той чи інший вид пенсії не передбачений законодавством держави за новим місцем проживання пенсіонера.

Автором обґрунтовано висновок, що пенсія по інвалідності або у зв'язку з втратою годувальника внаслідок професійного захворювання, викликаного трудовою діяльністю, яка виконувалася на території обох держав, повинна виплачуватись обома державами пропорційно часу трудової діяльності, що викликала професійне захворювання.

Обґрунтовано доцільність у всіх двосторонніх угодах передбачення

норми, яка гарантує мінімальний розмір пенсії, визначений законодавством сторони проживання для всіх осіб, на яких поширюється угода, незалежно від того, яка сторона виплачує пенсію пенсіонеру (сторона проживання чи сторона призначення пенсії). У випадках, коли загальний розмір пенсії, яку отримує особа, не досягає визначеного законодавством сторони проживання мінімального розміру, за виплату різниці, що гарантує вказаний мінімум, повинна відповідати сторона проживання.

Автором внесено ряд інших вагомих пропозицій щодо удосконалення двосторонніх угод з пенсійного забезпечення.

Розділ 2 “Теоретичні проблеми пенсійного забезпечення наукових кадрів” містить два підрозділи. У підрозділі 2.1 **“Поняття пенсії науковим працівникам і класифікація її видів”** аналізуються відмітні риси поняття пенсії, досліджується розвиток цього поняття в юридичній літературі та чинному українському і зарубіжному законодавствах. Автор підкреслює, що у зв'язку з проведенням пенсійної реформи поняття пенсії набуло кардинальних змін, які відображені як в чинному законодавстві, так і в юридичній літературі. Водночас дисертант наголошує, що визначення пенсії, яке надане у Законі України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне забезпечення” не є універсальним, оскільки в ньому не передбачені всі види пенсій. Практично універсальне визначення пенсії на законодавчому рівні відсутнє, тому, на думку автора, доцільно було б надати як загальне визначення пенсії, так і видові визначення пенсії у самому Законі України “Про пенсійне забезпечення”. Автор аргументує висновок, що при визначенні наукової пенсії, як і інших видів пенсій, крім соціальної, не можна вказувати на таку ознаку, як аліментарність (безеквівалентність і безкоштовність). Не можна стверджувати також, що пенсія - це компенсаційна виплата. У роботі надається визначення поняття наукової пенсії.

Виходячи із загальної класифікації видів пенсій, яка надана у зазначеному Законі, пенсію науковим (науково-педагогічним) працівникам дисертант відносить до трудових пенсій, оскільки в її основу покладено трудову діяльність працівника.

Автор аргументує висновок, що пенсія науковим працівникам, за своїми підставами надання не підлягає для віднесення її до пенсії за вислугу років, незважаючи на те, що надання такої пенсії вимагає наявності спеціального стажу наукової (науково-педагогічної) роботи.

В основу класифікації наукових пенсій дисертантом покладені такі критерії, як: специфіка юридичного факту, при настанні якого можливе пенсійне забезпечення, джерело фінансування пенсійного забезпечення, характер суспільно-корисної діяльності.

У підрозділі 2.2 “Правовідношення з пенсійного забезпечення наукових

(науково-педагогічних) кадрів” досліджуються об'єкт, суб'єктний склад та зміст пенсійного правовідношення.

Дисертант доходить висновку, що об'єктом матеріального пенсійного правовідношення з пенсійного забезпечення наукових кадрів виступає пенсія. Об'єктом процедурних пенсійних правовідносин з пенсійного забезпечення наукових кадрів виступає акт — рішення органу пенсійного забезпечення (управління Пенсійного фонду) про призначення наукової пенсії за віком, по інвалідності, в разі втрати годувальника.

У процесі дослідження правоздатності і дієздатності суб'єктів пенсійного забезпечення наукових кадрів зроблено висновок, що правоздатність з пенсійного забезпечення наукових кадрів є підвидом спеціальної правоздатності з пенсійного забезпечення. Така спеціальна пенсійна правоздатність наукового працівника, як здатність мати право виступати суб'єктом конкретного пенсійного правовідношення, настає з моменту наявності певного юридичного фактичного складу.

Для будь-якої особи галузева пенсійна дієздатність настає з 16 років. Оскільки дієздатність визначається вольовим та інтелектуальним моментами, а не перебуванням на певній посаді, то для всіх без винятку осіб вона настає з цього віку в галузі соціального забезпечення. Проте дієздатність не є обов'язковою умовою для реалізації права на пенсійне забезпечення, в тому числі і права на наукову пенсію.

Пенсійні правовідносини щодо пенсійного забезпечення наукових працівників виникають між науковим (науково-педагогічним) працівником та відповідним управлінням Пенсійного фонду України.

Для виникнення, зміни та припинення пенсійних правовідносин необхідною є наявність складного юридичного складу: юридичних фактів — подій, які є підставою для виникнення, зміни та припинення пенсійного правовідношення, та юридичних фактів — дій, необхідних для реалізації права на конкретний вид пенсійного забезпечення, для зміни та припинення пенсійного правовідношення. Обов'язковим елементом пенсійного правовідношення є його зміст. Аналіз відповідних статей Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”, Закону України “Про пенсійне забезпечення”, Положення про Пенсійний фонд України та інших нормативно-правових актів дозволив автору виділити та систематизувати у дисертації права та обов'язки наукового (науково-педагогічного) працівника та відповідного управління Пенсійного фонду як сторін пенсійного правовідношення.

Розділ 3 “Правове прогнозування удосконалення законодавства з пенсійного забезпечення наукових та науково-педагогічних кадрів та практики його застосування” складається з двох підрозділів. У підрозділі 3.1 **“Удосконалення правового регулювання пенсійного забезпечення наукових**

(науково-педагогічних) працівників” аналізується Закон “Про наукову і науково-технічну діяльність” з метою виявлення прогалин та неточностей формулювання окремих статей та вносяться конкретні пропозиції щодо його вдосконалення. Так, зокрема, на думку дисертанта, не можна оцінити позитивно віднесення до посад наукових працівників такої посади, як докторант, оскільки згідно з Законом України “Про освіту” докторантура є видом навчання, а докторант - учасником навчального процесу.

На думку автора, існування переліків посад наукових та науково-педагогічних працівників, в одному випадку - визначених Законом, в іншому - Кабінетом Міністрів України, не буде сприяти однозначному розумінню та застосуванню їх на практиці при призначенні наукової пенсії. У зв'язку з цим доцільно встановити норму, згідно з якою перелік посад наукових та науково-педагогічних працівників, перебування на яких дає право на призначення наукової пенсії, визначається виключно законами України.

У підрозділі обґрунтовується висновок про вилучення абзацу 5 ст. 22³ з тексту Закону, який передбачає, що до стажу наукової роботи зараховується також час роботи наукових (науково-педагогічних) працівників, які працюють на посадах, зазначених у ст. 118 КЗпП України.

Аналізуючи останній абзац ст. 22³ Закону, автор робить висновок, що передбачена в ньому норма погіршує становище наукових працівників порівняно з раніше діючою, оскільки до стажу наукової роботи зараховується лише час навчання в аспірантурі, ад'юнктурі з очною формою навчання. У роботі внесена пропозиція про зміну цієї норми.

Обґрунтовується висновок щодо зарахування до стажу державної служби стажу наукової роботи, який набутий на підприємствах, в установах, організаціях, закладах незалежно від форм власності, на посадах, визначених Переліком. Дисертантом вноситься пропозиція про включення часу служби у Збройних Силах України до стажу наукової роботи.

У роботі аргументується висновок, що різниця між сумою призначення пенсії за Законом “Про наукову і науково-технічну діяльність” та сумою пенсії, обчисленою відповідно до інших законодавчих актів, на яку має право дана особа, повинна фінансуватися за рахунок коштів Пенсійного фонду.

Вносяться також інші пропозиції щодо удосконалення Закону “Про наукову і науково-технічну діяльність”.

У підрозділі 3.2 “Удосконалення практики застосування норм, що регулюють пенсійне забезпечення наукових кадрів” аналізуються проблеми практичного застосування законодавства про пенсійне забезпечення наукових кадрів.

Найбільше спірних питань на практиці виникає у зв'язку з правильністю віднесення того чи іншого виду роботи до наукової роботи, щодо включення часу перебування на певних посадах до стажу наукової

роботи, віднесення тієї чи іншої організації чи установи до наукової, віднесення підприємства, установи, організації до державного, щодо зарахування певних видів оплати праці для обчислення середнього заробітку, з якого нараховується пенсія науковому працівникові.

У роботі у зв'язку з відсутністю в Законі поняття “наукова організація” пропонується доповнити Закон визначенням “наукової організації”.

Оскільки від належності тієї чи іншої юридичної особи до державної форми власності залежить порядок фінансування наукової пенсії, автором розглядаються класифікації видів юридичних осіб за Господарським та Цивільним кодексами України та робиться висновок, що під державним підприємством слід розуміти підприємство, товариство та інші підприємницькі види юридичних осіб, у яких 100 відсотків статутного фонду належить державі. У роботі вирішується питання щодо фінансування наукової пенсії науковим працівникам, які працювали у тих юридичних осіб, де лише певна частка статутного фонду належить державі.

Автором детально аналізуються проблеми підтвердження стажу наукової роботи у разі відсутності трудової книжки або відсутності в ній відомостей, що визначають право на наукову пенсію. У роботі знайшли вирішення неврегульовані та спірні питання щодо видів заробітку, які підлягають включенню для обчислення середньомісячної заробітної плати, з якої обраховується пенсія науковому працівникові. Зокрема, аргументується висновок, що заробітна плата, яка виплачується за час роботи науковому працівникові у відрядженні за кордоном, повинна включатися для обчислення середньомісячної заробітної плати, з якої обраховується наукова пенсія. На думку дисертанта, в Законі слід передбачити норму, згідно з якою науковим чи науково-педагогічним працівникам, які виконують науково-дослідну чи науково-педагогічну роботу на умовах трудового договору і одночасно виконують на основній роботі чи поза її межами науково-дослідну роботу на умовах цивільно-правового договору, оплата праці за науково-дослідну роботу на умовах цивільно-правового договору зараховується при визначенні середньомісячного заробітку для призначення наукової пенсії за умови сплати пенсійного внеску (збору) у розмірах, передбачених для наукових працівників, які працюють за трудовим договором (контрактом), тобто у підвищеному розмірі.

У роботі дається уточнене визначення поняття наукового та науково-педагогічного працівника.

Автором обґрунтовується висновок, що допомога при виході на пенсію повинна включатися до суми заробітку, з якого обчислюється середня заробітна плата для нарахування пенсії науковому працівникові. Вносяться інші пропозиції щодо удосконалення практики застосування законодавства з пенсійного забезпечення наукових кадрів.

ВИСНОВКИ

Вирішення проблемних питань правового регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників знайшло своє втілення у висновках та пропозиціях, основними з яких зокрема, є:

1. Правове регулювання пенсійного забезпечення наукових та науково-педагогічних працівників є недосконалим, не достатньо забезпечує престижність наукової праці та не стимулює систематичного оновлення наукових кадрів. У зв'язку з цим Закон України “Про наукову і науково-технічну діяльність” потребує удосконалення.

2. Двосторонні угоди мають свої відмінності, які полягають:

- 1) у колі суб'єктів, на яких вони поширюються;
- 2) у різному правовому регулюванні порядку призначення пенсій за новим місцем проживання;
- 3) у різному правовому регулюванні забезпечення виплати пенсій після переселення на територію іншої держави;
- 4) у різному правовому регулюванні проведення взаєморозрахунків з пенсійного забезпечення між сторонами угоди;
- 5) у повноті правового регулювання питань пенсійного забезпечення.

3. Як особливу правову гарантію доцільно закріпити в усіх угодах норму, передбачену в договорах України з Литовською Республікою, Іспанією та деякими іншими країнами, згідно з якою, якщо договором не передбачено інше, особі не може бути відмовлено у призначенні пенсії, на яку в неї виникає право відповідно до законодавства однієї сторони, а призначені пенсії не підлягають зменшенню, призупиненню або припиненню їх виплати з тієї причини, що ця особа проживає на території іншої сторони.

4. Доцільно доповнити угоди нормою, передбаченою в ст. 13 Договору між Україною та Литовською Республікою від 23 квітня 2001 року в галузі пенсійного забезпечення, згідно з якою при встановленні права на пенсію, зумовлену накопиченням страхового (трудоного) стажу, компетентна установа однієї сторони, з метою підсумовування стажу, враховує періоди страхування, накопичені відповідно до законодавства другої сторони, за умови, що цей стаж не співпадає повністю або частково у часі. Якщо законодавство однієї сторони зумовлює призначення пенсій за стаж, накопичений у відповідній професії або на відповідній роботі, то при призначенні таких пенсій (до яких відноситься і пенсія працівникам науки за законодавством України) зараховуються періоди, накопичені на підставі законодавства іншої сторони у тій же професії, або на тій же роботі. Якщо підсумовані таким чином періоди не відповідають умовам, що дають право на зазначені пенсії (зокрема на наукову), то ці періоди зараховуються для призначення пенсії на загальних підставах.

5. Доцільно як особливо цінну, таку, що надає особливих пенсійних гарантій пенсіонерам, включити до інших, крім Угоди з Литвою, угод норму, якою передбачити, що “якщо особа, яка отримує пенсію одного виду на підставі законодавства обох сторін, набуває право на пенсію іншого виду відповідно до законодавства тільки однієї сторони та, згідно з її заявою, переводиться на цю пенсію, то компетентна установа іншої сторони продовжує виплачувати раніш призначений вид пенсії”.

6. Абзац 2 ч.1 ст. 22¹ Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” до посад наукових працівників відносить лише заступника керівника (віце-президент, заступники генерального директора, генерального конструктора, директора, начальника) з основного напрямку діяльності установи, організації (з наукової роботи) і безпідставно не відносить до посад наукових працівників посади інших заступників керівника, а саме: заступника по економіці, заступника по виробництву, заступника по впровадженню науково-технічних досягнень, заступника із загальних питань, робота яких носить науково-технічний та науково-організаційний характер, про що, зокрема, свідчать Типові посадові інструкції цих працівників.

У зв'язку з викладеним, абзац 2 ч. 1 ст. 22¹ Закону України “Про наукову та науково-технічну діяльність” необхідно доповнити зазначеними посадами.

7. На сьогодні не існує єдиного і повного переліку наукових та науково-педагогічних посад, а є декілька, які мають свої відмінності. Не можна визнати правильним таке становище, коли за одним переліком посада є науковою чи науково-педагогічною, а за іншим вона не є такою. Тому ці переліки повинні бути ідентифіковані.

8. Обґрунтовано висновок про внесення змін до ч. 26 ст. 24 Закону України і викладення його у такій редакції: до стажу державної служби зараховується стаж наукової роботи, набутий на підприємствах, в установах, організаціях, закладах незалежно від форм власності, на посадах, визначених Переліком посад наукових (науково-педагогічних) працівників підприємств, установ, організацій, вищих навчальних закладів III — IV рівнів акредитації, перебування на яких дає право на призначення пенсії та виплату грошової допомоги у разі виходу на пенсію відповідно до ст. 24 Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність”, незалежно від наявності перерв у роботі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Скоробагатько А.В. Проблеми правового регулювання пенсійного забезпечення наукових (науково-педагогічних) працівників. — Держава і

право: Зб. наук, праць. - К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. - Вип. 9. - С. 290 - 294.

2. Скоробагатько А.В. Історико-правовий розвиток законодавства про пенсійне забезпечення наукових працівників у період входження України до складу СРСР (1925 - 1990 роки). - Держава і право: Зб. наук, праць. - К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. - Вип. 21.-С. 381-389.

3. Скоробагатько А.В. Регулювання пенсійного забезпечення наукових кадрів в угодах України з країнами АНД та Прибалтики. - Держава і право: Зб. наук, праць. - К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. - Вип.23. - С.268 - 276.

4. Скоробагатько А.В. Особливості розвитку законодавства про пенсійне забезпечення наукових працівників у період незалежності України. - Держава і право: Зб. наук, праць. - К.: Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2004. - Вип. 24. - С. 377 - 385.

5. Скоробагатько А.В. Міжнародно-правове регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників: Тези //Матеріали науково-практичної конференції “Захист соціальних та економічних прав людини: міжнародні стандарти і законодавство України” - К., 2004. - Ч. 2. - С. 47 - 57.

6. Скоробагатько А.В. Удосконалення Закону України “Про наукову і науково-технічну діяльність” як один з напрямків реформи пенсійного законодавства: Тези //Матеріали науково-практичної конференції “Кодифікація трудового законодавства України: стан та перспективи”. -Харків, 2004. - С. 319 - 322.

АНОТАЦІЇ

Скоробагатько А.В. Правове регулювання пенсійного забезпечення наукових працівників. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.05 - трудове право; право соціального забезпечення.

- Одеська національна юридична академія, Одеса, 2004.

У дисертаційній роботі визначені етапи та досліджені особливості розвитку законодавства про пенсійне забезпечення наукових працівників, досліджено правове врегулювання пенсійного забезпечення в міжнародно-правових актах, зокрема, у багатосторонніх та двосторонніх угодах; визначено поняття наукової пенсії та дано класифікацію її видів; досліджено специфіку правовідносин з пенсійного забезпечення наукових працівників, об'єкт, суб'єктний склад, зміст пенсійного правовідношення; проаналізовано юридичні факти як підстави виникнення, зміни та припинення пенсійних правовідносин; досліджено особливості правового регулювання пенсійного

забезпечення наукових працівників (зокрема, особливості обчислення трудового, страхового стажу, врахування видів заробітку, що включаються при обчисленні наукової пенсії, та ін.); розроблено пропозиції щодо удосконалення категорійного апарату; сформульовано пропозиції щодо удосконалення чинного законодавства, що регулює пенсійні відносини наукових кадрів, та практики його застосування.

Ключові слова: наукова пенсія, стаж наукової роботи, науковий (науково-педагогічний) працівник, пенсійне забезпечення, пенсійне правовідношення, Пенсійний фонд.

Скоробагатько А.В. Правовое регулирование пенсионного обеспечения научных работников. - Рукопись.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.05 - трудовое право; право социального обеспечения. - Одесская национальная юридическая академия, Одесса, 2004.

Диссертация является комплексным научным исследованием проблем правового регулирования пенсионного обеспечения научных работников.

В диссертационном исследовании определены этапы и исследованы особенности развития законодательства о пенсионном обеспечении работников науки, исследовано правовое регулирование в международно-правовых актах, в частности, в многосторонних и двухсторонних соглашениях, ратифицированных Верховной Радой Украины, которые распространяют свое действие и на пенсионное обеспечение работников науки. В работе определено понятие научной пенсии и дана классификация ее видов. Научная пенсия определяется автором как льготная ежемесячная денежная выплата, которую получает научный или научно-педагогический работник при наличии специального и общего страхового (трудового) стажа в случае достижения им предусмотренного законом возраста или признания его инвалидом, или получают члены его семьи в случае утери кормильца, которая выплачивается из различных источников финансирования.

Обосновывается вывод о том, что пенсия научным работникам по своим основаниям предоставления не подлежит к отнесению ее к пенсиям за выслугу лет, несмотря на то, что предоставление такой пенсии и требует наличия специального стажа научной (научно-педагогической) работы.

В диссертации исследованы особенности правоотношений по пенсионному обеспечению научных работников, в частности, объект, субъектный состав, содержание пенсионного правоотношения, которое возникает между научным работником и соответствующим территориальным управлением Пенсионного фонда.

Автором проанализированы юридические факты как основания

возникновения, изменения и прекращения пенсионного правоотношения научного работника и доказано, что пенсионные правоотношения между указанными сторонами возникают из сложного юридического состава: юридических фактов-событий, которые являются основаниями для возникновения пенсионного правоотношения, и юридических фактов-действий, без которых невозможно реализовать право на пенсионное обеспечение.

Исследованы особенности правового регулирования пенсионного обеспечения научных работников (в частности, особенности исчисления трудового, страхового стажа, учета видов заработка, которые включаются при исчислении научной пенсии и др.). В работе автору удалось обнаружить множество пробелов в действующем законодательстве, регулирующем пенсионное обеспечение научных работников. Разработаны предложения по совершенствованию категориального аппарата с пенсионного обеспечения научных работников; в исследовании уделено внимание прогнозированию совершенствования законодательства с пенсионного обеспечения научных работников и практики его применения.

Ключевые слова: научная пенсия, стаж научной работы, научный (научно-педагогический) работник, пенсионное обеспечение, пенсионное правоотношение, Пенсионный фонд.

Skorobogat'ko A. V. Legal regulation of scientific works pension provision. - Manuscript.

Thesis for the Degree of Candidate of Science (Law) on speciality 12.00.05 - labour law; social security law. - Odessa National Academy of Law. Odessa, 2004.

In the thesis the stages and peculiarities of the development of the legislation of scientific workers pension provision are investigated, legal regulation of pension provision in international-legal acts and, in particular, in multilateral and bilateral agreements is studied; the concept of scientific pension is defined and the classification of its kinds is given; the specific character of legal relationship concerning scientific workers pension provision, object, subject structure, the substance of pension legal relationship are investigated; legal facts as the cause for the origin, change and suspension of pension legal relationship are analysed; the peculiarities of legal regulations of scientific workers pension provision (in particular, the pension (insurance) length of service, taking into account various kinds of earnings that are included in the calculation of scientific pensions, etc.) are investigated; the proposals for the improvement of categorial structure are elaborated; the proposals for the improvement of the legislation in force which regulates pension relationship of scientific staff and its application are formulated.

Key words: scientific pension, length of scientific service, scientific (scientific-pedagogical) worker, pension provision, pension legal relationship, Pension fund.